

УДК 343.98: 343.35

*А. М. Черенков**аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ*

СЛІДОВА КАРТИНА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ ТА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

12 лютого 2015 року Законом України [1] «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» була викладена нова редакція статті 368² Кримінального кодексу України [2] (далі – КК України), диспозиція якої передбачає кримінальну відповідальність за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів, а також передача такою особою активів будь-якій іншій особі.

З 26 квітня 2015 року – дня початку діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції – вказана стаття набула чинності. Водночас проведений аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень [3] засвідчив, що станом на 1 січня 2019 року відсутній жоден вирок за вказаною статтею КК України.

Таким чином, можна сміливо констатувати, що нині в правоохоронних органах відсутні дієві методики розслідування незаконного збагачення, які б включали в себе, зокрема, виявлення та аналіз слідів цього злочину на етапах його підготовки, вчинення й приховування, що дає змогу процесуально закріпити злочинний характер події, її причини та наслідки, наявність причинного зв'язку між ними, способами досягнення злочинної мети тощо.

Практичний досвід із розслідування злочинів вказаної категорії засвідчив, що значна кількість правоохоронців неповною мірою володіє інформацією, про види слідів (слідову картину), які характерні для вчинення незаконного збагачення, і, відповідно, вони не вживають достатніх заходів щодо процесуального виявлення та закріплення слідів протиправної діяльності осіб, що і зумовлює актуальність вказаної статті.

Метою статті є визначення слідової картини незаконного збагачення, встановлення її сутності як джерела доказової інформації та висвітлення зв'язку слідової картини з іншими елементами криміналістичної характеристики цього злочину.

Для початку зазначимо, що в науці криміналістиці питання базові питання слідової картини злочину досліджувалася такими провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, О. Н. Колеснічен-

ко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, А. Г. Матусовський, М. А. Погорецький, М. В. Салтєвський, М. І. Скригонюк, А. В. Старушкевич, В. Ю. Шепітько, Ю. М. Черноус та інші, якими розроблені загальнотеоретичні питання слідової картини.

Варто зазначити, що слідова картина як джерело доказової інформації в розслідуванні незаконного збагачення раніше не досліджувалася, лише окремі напрями були частково відображені у методичних рекомендаціях «Розслідування незаконного збагачення» [4].

Зазначимо, що дослідження слідової картини злочину має важливе значення для розслідування будь-якого злочину, зокрема й незаконного збагачення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з іншими елементами його криміналістичної характеристики, зокрема особою злочинця, обстановкою та способами його вчинення і відіграє важливу роль, оскільки має організаційне і тактичне значення в процесі розслідування. Такі сліди є результатом відображення минулого, поданого в сьогоденні, та інформацією для пізнання події злочину. Сліди злочину являють собою будь-які зміни в навколишньому середовищі, що причинно пов'язані з подією злочину. Разом із тим вони являють собою сліди пам'яті, які іменуються уявними образами [5, с. 85].

У зв'язку з цим сліди незаконного збагачення можна поділити на реальні та ідеальні. Разом вони утворюють слідову картину злочину. Під слідовою картиною злочину як сукупністю джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину пропонують розуміти сукупність криміналістично значимої інформації про матеріальні та ідеальні сліди, що утворилося на місці події та відображають дії її учасників та обставини (місце, час, умови, спосіб) вчинення злочину [6, с. 253]. Тому для розслідування незаконного збагачення встановлення слідової картини злочину має дуже важливе значення.

З огляду на те, що незаконне збагачення проявляється у двох формах, можна виділити дві групи слідів: 1) сліди набуття у власність активів; 2) сліди передачі активів будь-якій іншій особі.

Для формування методики розслідування незаконного збагачення варто врахувати і класифікацію слідів залежно від процесу вчинення злочинів,

пов'язаних із незаконним збагаченням. За таким критерієм у межах слідової картини зазначених злочинів можна виділити такі сліди: 1) зберігання коштів готівкою; 2) зберігання коштів на банківських рахунках особи чи інших осіб; 3) витрати коштів на особисті потреби та потреби своєї сім'ї (оплата відпочинку, закордонного навчання дітей, ремонту в квартирі тощо); 4) придбання коштовностей (ювелірні вироби та прикраси) і предметів розкоші (коштовні годинники, мобільні телефони, взуття, одяг, різні аксесуари (сумки, гаманці), меблі тощо); 5) придбання дорогої комп'ютерної та побутової техніки; 6) придбання дорогих тварин (собаки, кішки, коні тощо); 7) придбання рухомого майна (автотранспорт, корабель, катер, човен, літак тощо); 8) придбання або будівництво нерухомого майна (квартири, будинку, гаража, інших приміщень); 9) вкладання коштів у бізнес близьких осіб або друзів; 10) вивезення коштів за кордон (особисто, через посередників, фірми-одноденки) з можливістю здійснення перед цим конвертації національної валюти в іноземну.

Згодом виведені в іноземні держави кошти може бути використано для: 1) придбання іноземних юридичних осіб, зокрема офшорних; 2) придбання за кордоном нерухомого майна або його частки (квартира, житловий будинок, гараж чи інше приміщення, земельна ділянка); 3) вкладів у банківські рахунки чи придбання цінних паперів у закордонних резидентів; 4) придбання в іноземних державах рухомого майна (автотранспорт, корабель, катер, човен, літак тощо); 5) здійснення інших витрат (придбання вартісних членських внесків до іноземних впливових організацій чи елітних клубів); 6) вчинення інших операцій із легалізації незаконно отриманих коштів.

Аналіз змісту ст. 368-2 КК України свідчить про те, що слідова картина незаконного збагачення характеризується наявністю в особи, зокрема, таких предметів злочинної діяльності:

– кошти – національна валюта України та іноземна валюта;

– майно (рухоме та нерухоме) – ювелірні вироби, коштовності та прикраси, цінні папери, коштовні годинники, мобільні телефони, взуття, одяг, різні аксесуари (сумки, гаманці), дорогі тварини, меблі, дорога комп'ютерна та побутова техніка, транспортні засоби, літак, судно, підприємство, квартира, житловий будинок, гараж чи інше приміщення, матеріалів для їх будівництва, земельна ділянка);

– доходи від грошових коштів і майна – фінансові надходження, що отримує суб'єкт унаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької тощо), або різниця між виручкою від реалізованої продукції, виконаних робіт і наданих послуг та матеріальними і прирівняними до них витратами (зокрема, доходи від реалізації,

інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, надзвичайні доходи) [7, с. 882–883].

Особливе місце у слідовій картині незаконного збагачення посідають різні документи. Досить ґрунтовно документи як типові сліди злочинів, вчинених із використанням службовою особою своїх службових повноважень, дослідив А. Б. Балонь [8, с. 118]. Враховуючи запропоновану дослідником класифікацію, можна визначити і документи, в яких утворюються сліди незаконного збагачення. До них належать:

1) документи, які визначають економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства, яке може бути предметом незаконного збагачення, його стан фінансового контролю, посвідчують провадження певного виду діяльності: а) свідоцтво про реєстрацію підприємства; б) статут підприємства; в) реєстр акціонерів; г) протоколи загальних зборів; ґ) протоколи засідань адміністративних органів управління (правління, керівництва); д) протоколи засідань ревізійних комісій (акти та матеріали перевірок); е) річний звіт аудитора; є) акти та інші матеріали перевірок податкових, банківських та інших контрольних органів; ж) накази і розпорядження посадових осіб; з) ліцензій, патенти; і) договори про укладання певних угод (купівлі-продажу, позички, про виконання робіт) тощо [8, с. 118];

2) документи бухгалтерського обліку і звітності підприємства, яке може бути предметом незаконного збагачення: а) документи первинного обліку; б) бухгалтерські рахунки; в) бухгалтерський баланс; г) документи статистичного обліку і звітності; ґ) документи оперативного обліку та звітності (наприклад, так звана «кишенькова бухгалтерія»); д) документи автоматизованого робочого місця бухгалтера, економіста, плановика, аналітика; е) банківські документи; є) касові документи [8, с. 118];

3) документи, які утворюються під час службової діяльності суб'єкта незаконного збагачення: а) накази про призначення/звільнення підозрюваного; б) функціональні (посадові) обов'язки підозрюваного; в) накази, доручення, інші вказівки підозрюваного; ґ) протоколи засідань, в яких брав участь підозрюваний тощо;

4) документи, які утворюються під час набуття активів, їх передачі чи використання: а) чеки на придбане майно чи отримані послуги; б) касова книга; в) журнал реєстрації використання грошових чеків; г) прибуткові та видаткові касові ордери; ґ) квитки на потяг чи літак; д) електронні копії письмових документів; е) документи нотаріального діловодства; є) документи з оцінки майна, технічні паспорти предметів; ж) електронна інформація, які містяться на носії електронної інформації (наприклад, у пам'яті смартфона,

ноутбука, комп'ютера або інших комунікаторів чи приладів, а також на зовнішніх носіях пам'яті (флеш карти, диски тощо);

5) робочі записи службової особи, яка підозрюється в незаконному збагаченні тощо.

Незважаючи на те, що під час вчинення незаконного збагачення такий важливий компонент слідової картини, як сліди-відображення, майже не утворюються, водночас виявлення їх можливе на активах, які є предметом незаконного збагачення, зокрема, слідів рук та мікрооб'єктів на таких предметах.

Наступним компонентом слідової картини при вчиненні незаконного збагачення є ідеальні сліди – це сліди у свідомості людини, що являють собою специфічну форму вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, в результаті якого формується порівняно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, який заснований на раніше сприйнятій інформації та є формою збереження відповідної інформації [9, с. 7].

Ідеальні сліди злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням, можуть бути отримані з пам'яті свідків, осіб, які вчинили цей злочин чи причетні до нього. Вони отримуються під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій:

1) сліди, що зберігаються у пам'яті осіб, які брали участь у набутті активів незаконного збагачення (наприклад, це особи, які здійснювали угоди з підозрюваним із придбання/продажу транспортного засобу, об'єкта нерухомості, коштовного годинника тощо);

2) сліди, що зберігаються в пам'яті осіб, які підтверджували укладання угод з активами підозрюваного або здійснювали оцінювання активів, які стали у подальшому предметом незаконного збагачення (наприклад, це нотаріуси, ріелтори, оцінювачі тощо);

3) сліди, що зберігаються в пам'яті осіб, які були свідками під час користування підозрюваним предметами незаконного збагачення (наприклад, це вантажники та водії, які доставляли чи розвантажували будівельні матеріали; будівники, які здійснювали будівництво житлового будинку підозрюваного; особи, які оформляли туристичні тури для підозрюваного тощо);

4) сліди, що зберігаються в пам'яті осіб, які безпосередньо сприймали обставини незаконного збагачення та володіють, користуються чи розпоряджаються предметами такого злочину (наприклад, це родичі підозрюваного або особи, які входять до його вузького кола спілкування або перебувають у довірчих чи дружніх стосунках із ним тощо);

5) сліди, що зберігаються в пам'яті осіб, яким відомі обставини, що передували вчиненню неза-

конного збагачення (наприклад, це співучасники предикатних злочинів підозрюваного в незаконному збагаченні тощо);

б) сліди, що зберігаються в пам'яті осіб, які безпосередньо спостерігали за процесом незаконного збагачення (наприклад, це колеги по роботі або особи, які проживають поруч із житловим будинком, який будується підозрюваним за незаконно отримані кошти тощо).

Необхідно зауважити, що здебільшого незаконне збагачення є предикатним злочином і його вчиненню можуть передувати злочини з відповідною слідовою картиною:

– незаконні дії з майном і фінансами, що знаходяться у віданні або на які поширюється вплив суб'єкта корупції (злочини, передбачені ст. ст. 191, 206-2, 210, 211, 212, 212-1, 218-1, 219, 222, 233, 262, 410 КК України, ст. 423 КК України – щодо військового майна);

– отримання незаконної вигоди суб'єктом корупції чи близькими особами, не пов'язане з викраденням (заволодінням) майном (ст. ст. 189, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України);

– службова недбалість (ст. 367 КК України);

– підроблення документів (ст. ст. 220-2, 223-1, 223-2, 358, ч. 2 ст. 366 КК України);

– інші види зловживання владою та службовим становищем (ст. ст. 206, 353, 364, 364-1, 365, 365-1, 365-2, 375, 410, 423, 424 КК України).

– різноманітні види викрадення майна та заволодіння ним, а також суміжні злочини (ст. ст. 185–187, 189, 190, 191, 210, 355 КК України);

– торгівля людьми (ст. ст. 149, 302, 303 КК України)

– незаконні операції з предметами, які заборонені чи обмежені в обігу (ст. ст. 199–201, 203-1, 204, 216, 224, 263-1, 265, 300, 301, 305, 307, 310–313, 320, 321, 321-1, 359 КК України);

– незаконна підприємницька чи інша злочинна діяльність (ст. ст. 201, 203-2, 213, 246, 249, 268 КК України);

– протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України);

– порушення порядку фінансування виборчої політичної партії, передвиборної агітації, агітації з усеукраїнського або місцевого референдумів (ст. 159-1 КК України);

– злочини проти правосуддя (ст. ст. 372, 375, 376, 376-1, 382, 383, 396 КК України) [4, с. 14–15].

Таким чином, дії злочинця з криміналістичної точки зору характеризуються змінами матеріальної обстановки, які характеризуються як попередньою злочинною діяльністю, так і приховуванням незаконного збагачення. Приховування незаконного збагачення можливе у формі приховування: а) джерела отримання (походження) про-

типравних активів; б) процесу набуття активів; в) володіння (використання) отриманих активів.

До способів приховування джерел отримання (походження) незаконного збагачення належать: «випадковий» виграш у лотерею, розіграш призів (коштів) якої був як в Україні, так і в іншій державі; здійснення фіктивної підприємницької діяльності родичами фігуранта (наприклад, утримання збиткового масажного чи косметичного салону); отримання коштів у спадщину; повідомлення про нібито отримання кладу чи накопичення активів протягом певного періоду родичами; здійснення фіктивної підприємницької діяльності (наприклад, утримання збиткового масажного чи косметичного салону); взяття у кредит коштів у друзів, які не є суб'єктом електронного декларування; купівля чужого винаходу та його оформлення на себе з подальшим отриманням дивідендів [10, с. 150–151].

До способів приховування набуття активів належать: оформлення активів на родичів, друзів, партнерів по бізнесу чи на інші суб'єкти (наприклад, зберігання коштів на банківських рахунках інших осіб); надання (придбання, дарування) родичам коштовних подарунків; придбання активів за заниженою вартістю (наприклад, базова комплектація транспортного засобу чи наявність пошкоджень у неї); перерозподіл прав на різних етапах будівництва житлового чи іншого приміщення; розміщення коштів на рахунках нерезидентів; виведення активів за кордон особисто, через посередників, із використанням фірм-одноденок) із можливістю здійснення перед цим конвертації національної валюти в іноземну валюту [10, с. 150–151].

До способів приховування володіння (використання) отриманих активів належать: придбання дешевих копій, подібних на коштовні годинники, коштовності чи інші коштовні речі; здійснення операцій із купівлі-продажу коштовних предметів за готівку; зберігання коштів у готівці у тайниках чи сховищах; здійснення фінансових операцій з активами за кордоном (оплата коштовного відпочинку, оплата закордонного навчання дітей, оплата коштовного ремонту в квартирі, що знаходиться за кордоном тощо) [10, с. 150–151].

За результатами проведеного дослідження встановлено, що сліди незаконного збагачення можна класифікувати за такими критеріями: 1) форма об'єктивної сторони злочину; 2) процес вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним збагаченням; 3) предмет злочинної діяльності.

Слідова картина незаконного збагачення включає такі групи типових слідів: а) джерела отримання (походження) протиправних активів; б) процес набуття активів; в) володіння (використання) отриманими активами.

Слідами незаконного збагачення можуть виступати: кошти (національна валюта України та іноземна валюта), майно (рухоме та нерухоме) – ювелірні вироби, коштовності та прикраси, цінні папери, коштовні годинники, мобільні телефони, взуття, одяг, різні аксесуари (сумки, гаманці), дорогі тварини, меблі, дорога комп'ютерна та побутова техніка, транспортні засоби, літак, судно, підприємство, квартира, житловий будинок, гараж чи інше приміщення, матеріалів для їх будівництва, земельна ділянка); доходи від грошових коштів і майна (фінансові надходження, що отримує суб'єкт унаслідок якої-небудь діяльності (виробничої, комерційної, посередницької тощо) або різниця між виручкою від реалізованої продукції, виконаних робіт і наданих послуг та матеріальними і прирівняними до них витратами (зокрема, доходи від реалізації, інші операційні доходи, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, надзвичайні доходи)).

Ідеальні сліди цих злочинів зазвичай отримуються під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із пам'яті свідків, осіб, які вчинили цей злочин чи причетні до нього.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 17. Ст. 118.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
4. Стрільців О. М., Василичук В. І., Крижна В. В. та ін. Розслідування незаконного збагачення: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 90 с.
5. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
6. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навчальний посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Мойсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
7. Азаров Д. С., Грищук В. К., Савченко А. В. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер. 2016. 1064 с.
8. Балонь А. Б. Типова «слідова картина» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх службових повноважень та її значення для їх розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 11. Том 2. С. 117–119.
9. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза». Харків, 2008. 20 с.
10. Стрільців О. М. Способи приховування незаконного збагачення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали

III Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 7 груд. 2018 р. : у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 150–151.

Анотація

Черенков А. М. Слідова картина незаконного збагачення та декларування недостовірної інформації. – Стаття.

У статті сформульовано основні положення про слідову картину незаконного збагачення. Здійснюється класифікація типових слідів такого злочину за формою його об'єктивної сторони, процесом вчинення, а також предметом злочинної діяльності. Аргументовано, що слідова картина незаконного збагачення включає такі групи типових слідів: джерела отримання (походження) протиправних активів; процес набуття активів; володіння (використання) отриманих активів. Наведено класифікацію документів, в яких утворюються сліди незаконного збагачення. Висвітлено взаємозв'язок типових слідів незаконного збагачення зі способами приховування цього злочину. Встановлено, що ідеальні сліди цих злочинів зазвичай отримуються під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із пам'яті свідків, осіб, які вчинили цей злочин чи причетні до нього.

Ключові слова: незаконне збагачення, розслідування незаконного збагачення, слідова картина злочину, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набуття у власність активів.

Аннотация

Черенков А. М. Следовая картина незаконного обогащения и декларирования недостоверной информации. – Статья.

В статье сформулированы основные положения о следовой картине незаконного обогащения. Осуществляется классификация типичных следов такого преступления по форме его объективной стороны, процессу совершения, а также предмету преступной деятельности. Аргументировано, что следовая картина

незаконного обогащения включает следующие группы типичных следов: источники получения (происхождения) противоправных активов; процесс приобретения активов; владения (использования) полученных активов. Приведена классификация документов, в которых образуются следы незаконного обогащения. Освещена взаимосвязь типичных следов незаконного обогащения со способами сокрытия этого преступления. Установлено, что идеальные следы этих преступлений обычно получаются при проведении следственных (розыскных) и других процессуальных действий из памяти свидетелей, лиц, совершивших это преступление или причастных к нему.

Ключевые слова: незаконное обогащение, расследование незаконного обогащения, следовая картина преступления, лицо, уполномоченное на выполнение функций государства или местного самоуправления, приобретение в собственность активов.

Summary

Cherenkov A. M. Trace picture of illicit enrichment and declaration of false information. – Article.

In article are formulated basic provisions about a trace picture of illegal enrichment. Classification of typical traces of such crime by a form of its objective party, is carried out by commission process and also a subject of criminal activity. It is reasoned that the trace picture of illegal enrichment includes the following groups of typical traces: sources of receiving (origin) of illegal assets; process of acquisition of assets; possession (use) of the received assets. Classification of documents in which traces of illegal enrichment are formed is given. Are covered interrelation of typical traces of illegal enrichment with ways of concealment of this crime. It is established that ideal traces of these crimes usually turn out when conducting investigative (search) and other legal proceedings from memory of witnesses, the persons who committed this crime are involved in it.

Key words: illegal enrichment, investigation of illegal enrichment, a trace picture of crime, the person, authorized for performance of functions of the state or local government, acquisition in the property of assets.